

յում է կայսեր քմահաճոյքները կատարելու համար. սրանով է նա կատարում իր ընդունելութիւնները, ճաշերը, հրավառութիւնները, իր ճոխ և մեծածախս զբօսանքները, հոգում է իր ձիերի և փղերի ծախքը, բրինձ բաժանում մայրաքաղաքի բնակիչներին և պահպանում է զօրքը: Եւ ծախքերը խիստ մեծացել են այն ժամանակից, երբ կայսրը արձակեց իր միլիցիան և ձեռնարկեց Լրոպական ձևով գնդերի կազմակերպութեան: Նոր գնդերը ամեն առաւօտ վարժութիւններ են կատարում պալատական հրապարակի վրայ, առանց որևէ յառաջադիմութեան. մինչև իսկ զինուորական փողերը լաւ ածող չկայ: Նորակոչ զինուորները շատ յիմար տեսք ունին իրանց համազգեստով, իրանց ծամբերի հիւսերի վրայ ցցած գլխարկով: Ոստամանները քերթում են նրանց ոտները, և զինավարժութիւնների ժամանակ նրանք գալիս են կծկուած, ձեռքերը գրպաններում և հրացանը թևի տակ: Այրուծին աւելի լաւ չէ: Կորէական փոքրիկ ձիերը համարձակ են ու կատալի, նրանք կարողանում են անցընել լեռնային շաւիղներով և հիանալի կը լինէին յանկարծական, ծածուկ յարձակումների համար: Կայսրը սակայն սրանց փոխարէն իր զինուորներին տուել է աւստրալիական խոշոր ձիեր, որոնք բոլորովին անպէտք են կռուի մէջ, խիստ անյարմար խաղաղութեան ժամանակ:

ՆԻՑՃԵՆ ԻՐՐԵԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱ

(Հանս Վայհինգերի)

Նիցշէի վարդապետութեան այսպէս ասած միջուկն ու արմատը գտնելուց և երևան հասնելուց յետոյ մենք կարող ենք այժմ հասկանալ նաև այն տարօրինակ սկզբունքների ներքին կապը, որ վերը զետեղեցինք, Նիցշէին կանխապէս բնորոշելու համար: Բոլոր այդ տենդենցիաները, որոնք սուր կերպով ուղղուած են սոփորական հեղինակութիւններից շատերի դէմ, մաթեմատիկական անհրաժեշտութեամբ, կամ ինչպէս Մպինոզան է ասում՝ *more geometrico* բղխում է Նիցշէի վարդապետութեան կենտրոնից:

*) Ցես «Մուրճ» № 3

Յիշեալ սկզբունքի անհրաժեշտ հետևանքն է կազմում նախ հէնց Նիցշէի հակա-յոռետեսական ուղղութիւնը: Իհարկէ՝ եթէ բնութիւնը ցանկանում է, որ ուժեղը յաղթէ իրանից թոյլին, եթէ նա գոյութեան կռիւը գործադրում է տեսակները կատարելագործելու համար, այդ դէպքում մենք իրաւունք էլ չունինք դատապարտելու կռիւը և նրա պատճառած չարիքները: Տեսակների կատարելագործումը և կեանքի բարձր զարգացումը իրրև նպատակ ընդունողը պիտի համակերպուի նաև միջոցներին. այսպէս օրինակ՝ նա պիտի ցանկանայ տարբեր անհատական ձգտումների ընդհարումը, աւելի ուժեղի յաղթանակը և թոյլի ջախջախումը. նա պիտի ընդունի, հաւանութիւն տայ այն բոլոր անգթութիւններին, որոնք անպայման կից են այդ կռուին: Այսպիսով յոռետեսութիւնը, որը գոյութեան կռուի անողորմութեան պատճառով լացուկոծ է բարձրացնում, մի խղճուկ թուլամորթութիւն, մի հակա-բնական երևոյթ է: Այս մտքով Նիցշէն կռիւ է մղում Շոպենհաուերի «նիհիլիստական այլասեռման» դէմ. նա պահանջում է, որ մարդիկ կեանքը ընդունեն, որ բաղդը, նոյնիսկ ամենաչար բաղդը սիրեն. նա պահանջում է amor fati (ճակատագրի սէր). ըստ Նիցշէի տրտունջը առհասարակ ստրկին յատուկ մի թուլութիւն է և հիմնուած է «փափկակեցութեան» վրայ: Հերոսը, վսեմ արարածը չէ տըրտնջում. նա մարտնչում է ժպտալով և նոյնիսկ անկման ժամին էլ պահպանում է այդ ժպիտը: Իհարկէ՝ ընդհարումը և կռիւը ցաւ է պատճառում. անթիւ ու դաժն ցաւեր. սակայն առողջ կամքն ընդունում է գոյութեան կռուի պատճառ այս ցաւերը իրրև կեանքի մակերևոյթը ամեն տեսակէտից բարձրացնող մի անհրաժեշտ միջոց. չկայ յառաջադիմութիւն առանց կռուի և չկայ կռիւ առանց ցաւերի: Ցաւը զօրացնում է ուժեղին և թուլացնում թոյլին. այսպիսով էլ հէնց կատարւում է նախասահմանուածը. չէ՞ որ թոյլը պիտի իսպառ ընկնէր, իսկ ուժեղը կատարելագործուէր *): Վաւրճուն պերճախօսութիւններով Նիցշէն փառաբանում է բընութեան այս օրէնքը, նա ջատագովում է կեանքը և յոռետեսների յանդիմանութիւնների առաջ արդարացնում է բնութիւնը: Մի ժամանակ կարիք էր լինում «Աստծուն արդարացնելու» այն առարկութիւնների առաջ, որոնք հիմնւում էին աշխարհի չարիքների վրայ: Լայքնիցը իր «Theodicee»-ն այս տեսակէտից գրեց: Նիցշէն ջատագովում է ոչ թէ Աստծուն, այլ տիեզերքը, բնութիւնը և կեանքը: Մեկնելով այս տեսա-

*) Սա՝ իհարկէ՝ Նիցշէի և ոչ թէ պ. Վայհինգերի կարծիքն է: Ե. Թ.

կէտից՝ Նիցշէն ձգտում է «փափկասուն» մարդուն կրկին կենսութիւն ներշնչել, այսինքն ռազմասէր դարձնել նրան: Դեռ Գեոթէն էր ասում, որ մարդ լինել՝ մարդիկ լինել է նշանակում: Հստ Նիցշէի մարդ պիտի կռուի ոչ միայն արիւժար, այլև խնդութեամբ: Նա յոյս ունի, որ ռազմասիրութեան և կենսութեան այս աւազանում մեր հիւանդ դարը կը բուժուի, որ վերջինիս յոռետեսութեան շնչով նուաղած և այլասեռուած ոգին կը կազդուրուի:

Այս տեսակէտից Նիցշէի վարդապետութիւնը բնորոշող տարրը Շոպենհաուերի յոռետեսութեան յաղթահարելն է: Նիցշէի պատմական դիրքը, փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ ունեցած նրա դերը կախումն ունի գլխաւորապէս այն հանգամանքից, որ հիմնուելով հէնց իրա Շոպենհաուերի վոլունտարիզմի (կամքի վարդապետութեան) վրայ՝ նա վերջինիս յոռետեսութիւնը տապալում է: Երբ որևէ նախկին վարդապետութիւն տապալւում է, այդ դէպքում պատմականօրէն նշանաւոր է լուրջ այն յաղթանակը, որի ելակէտը հէնց նոյն այդ հին ուսմունքն է կազմում: Այս դէպքում էլ ելակէտը վոլունտարիզմն է: Նիցշէն յատկապէս այն է բնորոշում, որ գլխաւոր կէտերում ընդունելով Շոպենհաուերի վոլունտարիզմը՝ նա ջուրն է նետում վերջինիս յոռետեսական տարրը: Այս հակա-յոռետեսական տենդենցիան մեծ դեր է խաղում Նիցշէի յաջողութեան վերաբերեալ, այս փիլիսոփայի առաջնորդութեամբ մարդիկ ուրախութեամբ են թօթափում իրանցից յոռետեսութեան լուծը, որը Շոպենհաուերից սկսած շատ շատերին է ճնշում:

Մինչև այժմ էլ յաճախ է կռիւ մղուել յոռետեսութեան դէմ, սակայն այդ կռուի շարժառիթները մի տեսակ անհիմն են եղել. այն հիմնովին տապալում է Նիցշէն, որը՝ ինչպէս ասացինք՝ անում է այդ՝ հիմնուելով Շոպենհաուերի սկզբունքների վրայ: Նախ նա ընդունում է այն ամենը, ինչ որ Շոպենհաուերն ասում է աշխարհի և կեանքի դէմ, սակայն՝ չնայած այդ ամենին՝ նա չէ կորցնում իր «դէպ կեանքն ունեցած հաւատը». նրա կարծիքով «կեանքի դրական ոյժերը» («Die Iaschaffenden Gewalten des Lebens») այսուամենայնիւ յաղթող են հանդիսանում: Չնայած ցաւերին, նա քարոզում է «կեանքի յաղթանակը» — «Triumph des Lebens». վերջինս երևան է գալիս մանաւանդ նրա կէսգիշերային երգի՝ «Դինովցածի երգի» (trunkenen Lad) մէջ. սրա ասելով կեանքի ցաւերը պէտք է սիրով ընդունել:

Հէնց այս պատճառով էլ Նիցշէի լաւատեսութիւնը այն-

քան էլ պարզամիտ ու տղայական չէ, ինչպէս օրինակ Դաւիթ Շտրաուսի լաւատեսութիւնն է, որի դէմ նա իր ժամանակին շարժում էր թունալից երգիծաբանութեան (սատիրի) մտրակը։ Նիցշէի լաւատեսութիւնը աւելի յիշեցնում է էլի Հերակլիտի սիստեմը. վերջինիս՝ ինչպէս արդէն գիտենք՝ մեր փիլիսոփան շատ բարձր էր դասում։ Հերակլիտի լաւատեսութիւնը զուրկ չէ այն դառն ցասումից, որը ուղղուած է առօրեայ հոգեւերից խզուած տառապանքների և մանրակրկիտ մարդկանց նախապաշարումների դէմ. նա ընդունում է նաև գոյութեան կատաղի կռիւը և վերջինիս իշխանութիւնը ամենալայն մտքով, որ երևում է նրա վերը յիշած հռչակաւոր նշանաբանից *)։ Չնայած իր համաշխարհային լաւատեսութեանը՝ Նիցշէն—ինչպէս մի ժամանակ Հերակլիտն էր անում—կատաղի հայեցողներ է թափում իր ժամանակակիցների հասցէին, որոնց նա ապականուած է համարում. ժամանակակից մարդկանց անկումը նրա կարծիքով երևում է այն հանգամանքից, որ սրանք փոխանակ արիաբար և զուարթ կերպով ճակատագրին դիմադրելու՝ մեղկօրէն խուսափում են վերը յիշած գոյութեան կռուից և սրան կից ցաւերից։ Այսպիսով էլ պարզում է այն տարօրինակ բանը, թէ ինչու Նիցշէին՝ լաւատեսութեան այդ մարգարէին՝ գործին անտեղեակ մարդիկ յոռետես են համարում։ Ընդհակառակն՝ Նիցշէն Հերակլիտի և Հեգելի պէս արմատական, անյողդողդ լաւատես է. նրա սկզբունքն էլ է այս. *rerum concordia discors*. *discordia*-ն (հակաձայնութիւնը) գոյութիւն ունի միայն *concordia*-ին (համաձայնութեան) փայլ տալու համար։ Սակայն ով անհրաժեշտ *discordia*-ի յետև համաշխարհային *concordia rerum*-ը (իրերի համաձայնութիւնը) չէ տեսնում, ով դէպ կեանքը վառ հաւատ, կամ աւելի ճիշտ՝ բուռն ցանկութիւն չունի, նրա մէջ արդէն իշխում է անբնական տարրը։ Ըստ Նիցշէի կեանքի բնական հակումները զրական են։ Այս պատճառով նա դատապարտում է սովորական՝ այսինքն բացասական ասկետիզմը։ Իր սեփական հայեցակէտի հիման վրայ նա ընդունում է լոկ այն տեսակի զրական ասկետիզմը, երբ մարդիկ ապրելու և իշխելու նպատակով արիաբար ընտելանում են ցաւերին։ Նրա կարծիքով յոռետեսութիւնը էներգիայի բացակայութիւն է, որը պարսաւելի երևոյթ է։

Կեանքը ըստ ծագման հաճոյք է, չնայած նրա ցաւերին.

*) Տես «Մուրճ» № 3, էր. 117. «Գռիւր ամեն բանի նախահայրն է. ընդհարումից և կռուից է ըլխով ամեն մի յառաջադիմութիւն»։

ցաւը առողջ և ուժեղ մարդու համար նոյնիսկ հաճոյքների մի աղբիւր է ներկայացնում, որովհետեւ ցաւերի դէմ կռուի մէջ մարդ աւելի է գործադրում իր կամքը, իր սկզբնական բնազդները:

Այս ուղիմասէր, եթէ կարելի է ասել՝ յորդառատ և կատաղի կենսութախութիւնը՝ չնայած կեանքի բոլոր վշտերին՝ դարձնում է Նիցշէին մանաւանդ երիտասարդ արուեստագէտների, առանձնապէս Բեռլինի հետեւողների աչքի լոյսը: Վերջինիս կենսաւրոսները և տրիտոնները գեղարուեստորէն ներկայացրելով են այն բնական և անսանձ կենսութախութիւնը, որ տեսականորէն Նիցշէն է պաշտպանում: Այստեղ կարելի է յիշել նաեւ Կլինգերին, մանաւանդ նրա մի շարք հոչակաւոր՝ «Մահուան մասին» կոչուած նկարները, իսկ սրանցից առանձնապէս մէկը, որը «Այնուամենայնիւ» («Und doch») բնորոշ ներքէնադիրն ունի: Այս նկարն ասում է մեզ մօտաւորապէս հետեւեալը. «Չնայած բոլոր վշտերին ու ցաւերին, որոնք կապուած են մահուան հետ, կեանքը այնուամենայնիւ հաճոյք է»:

Այս մտքով Նիցշէի նշանաբանն է. «Memento vivere» (յիշիր կեանքը):

Ուրեմն Նիցշէի հիմնական սկզբունքը Շոպենհաուերի կամքի վարդապետութիւնն է, որը դարվինիզմի ազդեցութեամբ շրջած է դէպ դրականը: Այս հիմնական սկզբունքից է բղխում նրա հակա-յոգետեսական տրամադրութիւնը և ուղղութիւնը: Նոյն այս սկզբունքից անհրաժեշտորէն բղխում է նաեւ Նիցշէի հակա-կրօնական, յարակցաբար հակա-քրիստոնէական ուղղութիւնը:

Իէպի կրօնը և յատկապէս դէպի քրիստոնէութիւնը Շոպենհաուերը այնքան էլ թշնամաբար չէ վերաբերւում, ինչպէս այդ յաճախ կարծւում է: Ընդհակառակն, կարելի է ասել, որ նոր փիլիսոփաներից և ոչ մէկը այնքան խորը չէ թափանցել քրիստոնէութեան մէջ և այնպէս վառ պաշտպան չի հանդիսացել նրա էութեանը, ինչպէս այդ Շոպենհաուերն է արել: Համեմատեցէք միայն այն, ինչ որ Կանտը, Ֆիխտէն, Հեգելը, Հերբարտը և նոյնիսկ Շլայերմախերն է ասել քրիստոնէութեան վերաբերեալ՝ Շոպենհաուերի ասածների հետ: Վերջինս խորին յարգանք է տածում առանձապէս դէպի քրիստոնէութեան այս երեք հիմնական գաղափարները—չարի, սիրոյ և աշխարհատեսութեան:

Չարը թէ՛ ֆիզիկական և թէ՛ բարոյական չարիքի իմաստով նշանաւոր դեր է խաղում Շոպենհաուերի աշխարհայեացքում: Ինչպէս կարող էր նա չլմբոնել քրիստոնէութեան մի

համանման հիմնական գաղափար: Սակայն սիրոյ տեղ Շոպեն-հաուսերը ընդունում է կարեկցութիւնը, որը նրա կարծիքով բարոյագիտութեան համաշխարհային սկզբունքն է: Ինչ վերաբերում է աշխարհատեցութեան և սրա հետեանքին—աշխարհից փախուստ տալուն—սա իր փիլիսոփայական մեկնաբանութիւնը և արդարացումը իսկապէս լոկ Շոպենհաուսերի շնորհիւ է ստացել: Ո՛րքան անհասկանալի է այն ամենը, ինչ որ միւս փիլիսոփաներն են ասում վանականութեան, ասկետիզմի և կուսակրօնութեան վերաբերեալ, համեմատած այն խորիմաստ բացատրութիւնների հետ, որ Շոպենհաուսերն է տալիս այս երկոյթների մասին: Նրա երկասիրութիւններից մի ամբողջ ջատագովական ճառ կարելի է քաղել քրիստոնէութեան վերաբերեալ, չնայած որ այլ տեսակէտներից նա այս վարդապետութեան և առաւել ևս սրա հիմնաքարի՝ հրէականութեան կատաղի հակառակորդն է:

Նիցշէից մենք չենք կարող սպասել մի այսպիսի համակըրական վերաբերում դէպի քրիստոնէութիւնը: Այն հանգամանքը, որ Նիցշէն Դարվինի ազդեցութեամբ Շոպենհաուսերի վոլունտարիզմը դէպ զբաւանն է շրջել, այդիսկ հանգամանքը պայմանաւորում է նաև նրա բացասական վերաբերումը դէպի քրիստոնէութիւնը: Բնական է, որ վերջինիս յոռետեսական տարրը վերը ասածներիցս յետոյ պիտի ամբողջապէս դէմ լինի նրա աշխարհայեացքին: Մանաւանդ՝ չէ՞ որ Նիցշէն չէ ընդունում բարոյական չարիքի, մեղքի գաղափարը (քրիստոնէական վարդապետութեան իմաստով): Նրա կարծիքով մեղքի հէնց այդ գաղափարն է կեանքի թարմութիւնը և զուարթութիւնը քայքայող տարրը: Փահանջները երևում են նրան որպէս կեանքի արժանիքների և խղճի կեղծիչներ: Ինչ որ բնական է, բնազդական է և օրիգինալ, նրանք յանցանք անուանեցին, իսկ երկչոտութիւնը, անգործութիւնը, էներգիայից և արիւնից զուրկ լինելը—առաքինութիւն: Ըստ Նիցշէի այսիսկ քահանաները ծաղկափթիթ կեանքի փոխարէն տալիս էին գունատ առաքինութիւններ. նրանք նախատինք էին կարգում մարմնական կեանքի դէմ և նսեմացնում նրան արիւնագուրկ ստուերների առաջ: Մարդի և կեանքի այս ամբողջ յոռետեսական ըմբռնումը Նիցշէն պիտի հիմնովին դատապարտէր: Նոյնքան քիչ կարող է յարգել նա քրիստոնէութեան երկրորդ հիմնական գաղափարը—սիրոյ գաղափարը: Չէ՞ որ սէրը կարեկցութիւն է, իսկ կեանքը (ըստ Նիցշէի) կարեկցութիւնից զուրկ է, նա կռիւ ու պատերազմ է, միայն սրանք են կեանքին զարկ տալիս, սակայն քրիստոնէական սէրը ձգտում է խոչընդոտ հան-

դիսանալ այսիսկ բնական կարգուկանոնին, որի շնորհիւ ապրելու անընդունակները ոչնչանում են և միայն ընդունակները կայուն մնում։ Ուրեմն և երկրորդ հիմնական գաղափարի մէջ Նիցշէն ըստ իր հայեցակէտի մի անբնական բան պիտի տեսնէ։ Իսկ ինչ վերաբերում է արդէն աշխարհատեսութեան և աշխարհից խոյս տալուն—քրիստոնէութեան այս երրորդ գաղափարը Նիցշէն պիտի ապերախտութիւն համարէ դէպ բնութիւնը, դէպ այնիսկ բնութիւնը, որը մեզ շրջապատում է, և որի զաւակներն ենք մենք։ Բնութիւնը մեզ նշանակել է կռուելու և գործելու համար, իսկ քրիստոնէութիւնը կամենում է խլել մեզնից մարտնչելու պատրաստականութիւնը և ստեղծագործելու սէրը։ Մենք պէտք է ջանք թափենք աշխարհիս և մեզ վրայ, որպէսզի «մեր երկրին մի միտք տանք»—իսկ քրիստոնէութիւնը դատապարտում է այս աշխարհը որպէս «աշխարհ», որպէս «երկրային», և ստիպում է մեզ տենչալ մի առասպելական, երազական հանդերձեալ կեանք, որի շնորհիւ մենք աչքից բաց ենք թողնում մեր պարտաւորութիւնը։ Վերջինս կայանում է նրա մէջ, որ այս կողմի, այսինքն երկրային գոյութիւնը մեր ոյժերի չափ ինքներս ձևակերպենք։ Նրա կարծիքով քրիստոնէութիւնը փոխանակ իրական աշխարհի տէրը դարձնելու՝ մեզ մի ինչ-որ հնարովի Աստծու ստրուկներ է դարձնում։ Այսպիսով Նիցշէն մի հազուադէպ դառնութեամբ կռիւ է մղում քրիստոնէութեան և առհասարակ բոլոր կրօնների դէմ։ Եւ անկարելի պիտի լինի մի այլ վերաբերում դէպ կրօնական ոյժերը, եթէ մարդ առանց այլևայլութեան ընդունի Նիցշէի սկզբունքը։ Նրա գրուածքներում հազար ու մի վարիացիայով կարելի է գտնել Լուկրեցիայի հին դարձուածքը *Tantum religio potuit suadere malorum* (Վատերի կրօնը այդչափ կարողացաւ համոզել)։

Նոյն հիմնական սկզբունքից բղխում են Նիցշէի վարդապետութեան նաև այլ կողմերը, որոնք արդէն վերը յիշատակուած են, այն է նախ՝ հակա-աւանդաւարական և հակա-սոցիալիստականը։

Ինչ վերաբերում է հակա-աւանդաւարական ուղղութեանը, կարելի է ասել հետեւեալը. արդէն վաղուց է յայտնի, որ դարձիւնականութիւնը արիստոկրատիական (ազնուապետական) վարդապետութիւնն է կամ հէնց արիստոկրատիայի վարդապետութիւնն է։ Չէ որ դարձիւնիզմը ուսուցանում է, որ բնական օրէնք է, երբ աւելի ուժեղը յաղթում է իրանից թոյլին։ Չէ որ նա ուսուցանում է, որ գոյութեան կռուի շնորհիւ կռուողների առաւելութիւնները բազմապատկւում են և ժառանգաբար

անցնում սերնդից սերունդ: Մենք այստեղ նշմարում ենք լուրջ ազնուապետական գծեր *). Նիցշեն էլ բնութեան ցանկացած մի կարգադրութիւն է համարում, որ ուժեղագոյնը իշխանութիւն ձեռք բերի: Նրա կարծիքով այն անհատները, որոնց մէջ «ձրգտումն առ իշխանութիւնը» աւելի կենդանի կերպով է արտայայտւում, իրաւունք էլ ունին գործի գլուխն անցնելու, իսկ առաւելութիւնները ժառանգաբար կ'անցնեն ապագայ սերունդներին:

Այդ համակրանքը, որ Նիցշեն տածում է դէպի պատմական ազնուականութիւնը, հասնում է երբեմն այն աստիճանի, որ նա սկսում է յափշտակուել 17-րդ և 18-րդ դարի հին ազնուապետական Ֆրանսիայով: Նա սկսում է հռչակել վերջինիս առաւելութիւնները, բացառիկ կողմերը, նրբութիւնները և կուլ'տուրայի վսեմութիւնը: Նա երբեմն հիմնում է նոյնիսկ լեհական ազնուականների իշխանութեան շրջանով, այն ազնուականների, որոնց փայլը՝ ինչպէս գիտէք՝ կեղծ էր: Սակայն ազնուապետական հակումների շնորհիւ մեր փիլիսոփան մեծ թուով համախոհներ է ձեռք բերել: Հաւատացնում են, որ նոյն իսկ մեկկենքուրդեան բարոնները, որոնք իրանց հոգեկան սընունդը առհասարակ «Kreuzzeitung» և «Adelsblatt»**) թերթերից են ստանում, կէտակէտ կարդում են Նիցշէի գրուածքները: Յամենայն դէպս Նիցշեն իր ազնուապետական հակումներով հաճոյանում է ժամանակակից մի հոսանքի: Միայն Գերմանիայում չէ, որ ազնուականութեան ոյժը աճելու պրոցեսսի մէջ է գտնւում: Սակայն պէտք է նկատել, որ Նիցշեն այս տեսդէնցիային յետոյ էլ մի այլ գոյն է տալիս, երբ նա իր հայեացքը ուղղում է ոչ թէ դէպի անցեալը, այլ դէպի ապագան: Ուսելով ապագայի մարդկանց՝ կրթութեան մասին՝ նա աչքի առաջ ունի ոչ այն ժառանգական ազնուականներին, որոնք կարող են զարգանալ մարդկային հասարակութեան մէջ: Նիցշեն գլխաւորապէս զբաղւում է այս արիստոկրատիական հոգիներով և ոչ «անչափ շատերն»-ով—ամբոխով: Եւ արիստոկրատիական հոգիների համար նա բացառութիւնների և նրբութիւնների մի օրնսգիրք է տալիս, որով սրանք որպէս ազնուականներ կատարելապէս անջատւում են հլու մասսայից:

*) Մեզ թւում է, որ պ. Վայհինգերի արած եղբակցութիւնը դարձնելով մի վերաբերեալ սխալ է. խօսելով գոյութեան կռուի և ուժեղի յաղթանակի մասին՝ այդ վարդապետութիւնը աչքի առաջ է ունեցել լուրջ ֆիզիկական առաւելութիւնները և ոչ ծագման առաւելութիւնները:

**) Գերմանական թերթեր են խիստ պահպանողական ուղղութեամբ: Ե. Թ.

Արդ՝ ռւմ չի լինիլ հաճելի իրան էլ այդ առաջնակարգ-
 ների թուին դասել: Մանաւանդ արուեստագէտներն ու գրող-
 ները, բայց նաև գիտնականները և առհասարակ բոլոր ասպա-
 րէզների առաջնորդող անհատները իրանց իրաւացի են հա-
 մարում այս ազնուապետական հասարակութեանը պատկանելու
 իհարկէ՝ շատերը բաւարարութիւն և հաճոյք են գտնում
 Նիցշէի երկերի ընթերցանութեան մէջ այն ճակատագրական
 հանգամանքի համար, որ մեր հաւասարեցնող, ուսմկավարօրէն
 «հարթ և աւելի հարթուող» դարում «ամենի համար հաւասար
 իրաւունք» է իշխում: Այսպէս է պատուիրում հարիւր տարուց
 ի վեր ուսմկավարների նշանաբանը: Ամենի հաւասարութիւնը
 Ֆրանսիական յեղափոխութեան նշանաբանն է. վերջինիս դէմ-
 առդէմ Նիցշէն շեշտում է մարդկանց անհաւասարութիւնը,
 և որովհետև մարդիկ անհաւասար են ու համարժէք չեն, ուստի
 Նիցշէն ասում է ուսմկավարների ձգտումը, այն է—հաւասարե-
 ցնել նրանց: Այս ձգտումի մէջ նա տեսնում է մի անարդար
 վերաբերում դէպի այն բնութիւնը, որը արարածներին և
 մարդկանց անհաւասար է ստեղծել: Նիցշէի ասելով բնութիւնը
 ինքն է առաջարկել մեզ «դասակարգային պրօքրիւմը»: ուրիմն
 մենք յանցանք ենք գործում նրա դէմ՝ ձգտելով արուեստօրէն
 հաւասարութիւն ստեղծել այնտեղ, ուր նա իր իմաստութիւնով
 անհաւասարութիւն է առաջ բերել: Այս ըստ տեսակի անհա-
 վասարութեանը պիտի հետևէր նաև ըստ իրաւունքների անհա-
 վասարութիւնը: Նիցշէն ասում է, որ վսեմ էակները, ուժեղնե-
 րը, էներգիայով ներշնչուածները իշխելու համար են ստեղ-
 ծուած, իսկ աննշան, թոյլ և կամազուրկ էակների ամբո-
 խը—տիրապետուելու համար: Առաջինները պիտի վերջիններիս
 անհրաժեշտ «Distanz der Abhängigkeit»-ի (կախումի անջրպետ)
 վրայ պահեն: Սակայն երբ մասսան ինքն է իր ձեռքը վերցը-
 նում առաջնորդութիւնը, այնտեղ արդէն առաջնակարգները—
 ազնիւները ինքնաբերաբար ետ են քաշւում ասպարէզից: Վերջի-
 վերջոյ Նիցշէն ժողովրդի, մասսայի, դերը նոյնիսկ այն բանի
 մէջ է տեսնում, որ նա սակաւաթիւ արիստօկրատ հոգիների
 համար ծառայէ որպէս պատուանդան: Ահաւասիկ այստեղ նրա
 «անչափ շատեր» հարուածող խօսքը մերձենում է Շոպենհաուե-
 րի՝ նոյնպէս մասսան հարուածող՝ «բնութեան տասնեակներով
 ապրանքը» դարձուածքին: Սակայն Շոպենհաուեքը իր այս մե-
 ծածկիտ արտայայտութիւնը մեղմացնում է կարեկցութեան բա-
 րոյագիտութեամբ, իսկ Նիցշէն, որը անցել է դարվինիզմի խըս-
 տաշունչ դպրոցը և նրա գոյութեան կոռուի ուսմունքը, չունի
 այս մեղմացուցիչ տարրը: Նա ընդունում է, որ ինչպէս բնու-
 Մայիս, 1904.

թիւնն է անկարեկից և անխիղճ, այնպէս էլ պիտի կուլ'տուրան լինի: Նրա համար «անչափ շատերը» (ինչպէս քիչ առաջ ասացինք) լոկ պատուանդաններ են սակաւաթիւ ընտրեալների և բացառիկ մարդկանց համար:

Բնականաբար Նիցշէի հակա-սոցիալիստական ուղղութիւնը նոյնպէս բղխում է այդ ընդհանուր սկզբունքից: Զէ՞ որ սոցիալիզմի հիմնաքարն էլ հէնց այն է, որ անհատը որպէս ծառայող անդամ ստորադրուի հասարակութեանը և միւսների հետ մի միապաղպղ շարք կազմի: Սոցիալիզմը հասարակութեան, մասսայի, ընդհանրութեան երջանկութիւնը անհատական ցանկութիւններից և նպատակներից բարձր է դասում: Մի խօսքով նա ճնշում է անհատականութիւնը յօգուտ համայնականութեան: Ոչ մի բան չէր կարող սրա պէս հակառակ լինել Նիցշէի ուղղութեանը: Սոցիալիստական հասարակութեան մէջ էլ թւր կը մնայ «ձգտումն առ իշխանութիւնը»։ Կէ՞ որ այստեղ անհատը պիտի մատնուած լինի թուլութեան, Կէ՞ որ նրա կամքը պիտի այս դէպքում ճնշուի: Այսպիսի մի հասարակութեան մէջ որեւէ ականաւոր իշխողի դիրք ձեռք բերելու մրցումը պիտի ջնջուի, կամ կեղծ ձև ստանայ, որովհետև ամեն ինչ այստեղ պիտի կանոնաւորուած, կարգաւորուած և հարթուած լինի: Ահաւասիկ անհատը զրկւում է իր իշխանութիւնից, ազատ ոյժի տեղը այժմ բռնում է գաղտնի խորամանկութիւնը և ստոր ինտրիգան: Այստեղ ասպետական էներգիան չքանում է: Կէ՞ որ սոցիալիզմը ուզում է կոշտ ու կոպիտ գոյութեան կռուի փոխարէն տալ սոցիալական հաշտութիւն: Նա թոյլբերին պաշտպանում է ուժեղների գերիշխանութիւնից, նրանց ոյժ է ներշնչում, սակայն ուժեղին թուլացնում է: Սոցիալիզմի այս հաւասարեցնող տենդենցիան պիտի միանգամայն դէմ լինի անհաւասարութեան քարոզչին – Նիցշէին: Մենք տեսնում ենք, որ նրա հակա-սոցիալիստական տենդենցիան էլ շատ պարզ ու բնական կերպով բացատրւում է նրա ընդհանուր հիմնական սկզբունքի շնորհիւ:

Իր այս ուղղութեամբ Նիցշէն անա կրկին մեծ թւով կողմնակիցներ է ձեռք բերում: Մարդկանց բնական անհաւասարութեան այս շեշտումի մէջ շատերը մի անհրաժեշտ հակակըշիւ են տեսնում սոցիալիստական ջանքերի ծայրայեղութիւնների դէմ: Օրինակ՝ այսպէս է ասում նաև Մ. Հայնցէն Մել-րweg-ի նորագոյն փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ. «Որոհեմ մտածողներն էլ պիտի համաձայնեն, որ ուժեղ և կտրուկ կամքի տէր անհատների իրաւունքի շեշտումը շատ նշանաւոր շարժառիթներ ունի, որոնք դէմ են այժմ սի-

գրուած հաւասարեցման տենդենցիային. ժամանակ է արդէն, որ նրանք եռանդուն կերպով արտայայտուեն: Այսինքն Ռիլը եւ նման կարծիք է յայտնում: Վերջինս Նիցշէի մասին մի խորիմաստ գրուածք ունի, որը այս հարցում փիլիսոփայական տեսակէտից առայժմ միակ գոհացուցիչն է: Ռիլը նոյնպէս ճիշտ կերպով նկատում է, որ մեր դարը դէպի կոլլեկտիվիզմն է հակուած, որ աչքի առաջ ունենալով սոցիալական խնդիրները՝ նա երբեմն մոռանում է անհատի էութեան մասին մտածել: «Գուցէ այս է Նիցշէի իսկական դերը», ասում է Ռիլը, որ նա ազդու կերպով մեր դարի առաջ դնէ այն վտանգը, որը ծագում է կուրորէն գնահատումից և հաւասարեցման ձգտումից և որը սպառնում է նսեմացնելու մարդիս տիպը: Այս ճիշտ և նշանաւոր հայեցակէտն է պատճառը, որ շատերը Նիցշէի գրութեաները համակրանքով են կարդում: Նրա հակա-սոցիալիստական տենդենցիան հասնում է երբեմն հակա-քաղաքականի. նա ընդհանրապէս յարձակում է տէրութեան և քաղաքական կեանքի վրայ: Զէ՛ որ նորագոյն տէրութեան մէջ քաղաքական սոցիալիզմը և բիւրօկրատիան ձեռք ձեռքի տուած են առաջ ընթանում և անթիւ կանոնադրութիւններով անհատի ազատութիւնը ճնշում: Եւ բոլոր այս կանոնադրութիւնները անհատական հանգամանքների վրայ շատ չնչին ուղադրութիւն են դարձնում: Կուլ'տուրական ազգերի մէջ իշխող այս շարիքի համար գերմաներէն լեզուն մի պատշաճ դարձուածք ունի. «Das Schema F.»: Սա նշանակում է, որ բոլոր դէպքերը առաջուց հմտորէն կարգաւորուած են. մի որեւէ դիպուածի ժամանակ պաշտօնեան պիտի միայն ընտրէ որեւէ կանոն A. B. C. D. E. F.-ի շարքից, և արդէն գործը կարգի է բերուած, սակայն անհատական կեանքը ճնշուած է: Այս պատճառով Նիցշէի գրութեաները հէնց այնտեղ են հաւանութիւն գտնում, ուր անհատի քաղաքական-սոցիալական ճնշման վտանգը աւելի մեծ է, կամ ուր բիւրօկրատական սահմանափակումներն աւելի տաղ-տուկ կերպով են արտայայտուել: Կարելի է ասել, որ շատերը Նիցշէի հեղինակութիւններից վտանգի ճիչ են լսում տէրութեան և հասարակութեան ամենակարողութեան՝ եթէ կարելի է ասել՝ աւելի ու աւելի սաստկացող հոսանքի դէմ: Նիցշէի հետ միասին նրանք դրա մէջ տեսնում են կուլ'տուրայի համար վտանգ, որովհետեւ կուլ'տուրան կրողները և նրան առաջ մղողները մեծ անհատականութիւններն են: Նիցշէի կողմնակիցներն ասում են, որ մեր ռամկավարական, սոցիալիստական և բիւրօկրատիզմի մէջ յղփացած դարը ճնշում է անհատականութեան ոյժը և հասցնում նրան «անչափ շատերի»,

թզուկ մարդկանց ոյժի մակերևոյթին: Սակայն մարդկային կուլ'տուրան դրանով պիտի ընկնի: Բոլորովին սխալ կարծիք է, իբր թէ Նիցշէն Րուսօի պէս թշնամաբար է վերաբերուում կուլ'տուրային և այս տեսակէտից պահանջում դարձ դէպ բընութիւն: Իհարկէ՝ Նիցշէն էլ է ցանկանում, որ մարդիկ դառնան դէպ բնութիւնը, բայց ոչ ըստ էութեան հակառակ կուլ'տուրայի, այլ հէնց ընկած կուլ'տուրան բարձրացնելու համար: Մեր կուլ'տուրայի անկման պատճառն այն է, որ ռամկավարութիւնը, սոցիալիզմը և բիւրօկրատիան հակառակ կողմերից ձեռք ձեռքի են տուել, որ նուազեցնեն անհատականութիւնը և նրա ոյժերը նսեմացնեն: Սակայն չպիտի մոռանալ, որ առանց ուժեղ անհատների ըստ Նիցշէի չկայ նաև բարձր կուլ'տուրա:

Թարգմ. Ս. Ի. Ի.

(Վերջը յաջորդ համարում)

ԿՈՎԿԱՍԻ ԹՈՒՐԳ ՄԱՄՈՒԼԸ

Անցեալ անգամ մենք խօսեցանք «Շարբի-Ռուս»-ը օրաթերթ դարձնելու հարցի մասին: Շահթախթինսկին յայտնած էր, որ հարկ եղած դիմումն ըրած է, ուր որ պէտք է, լրագիրը ամենօրեայի վերածելու արտօնութիւնն ստանալու համար: Թուրք լրագրապետ այժմ կը հաղորդէ, թէ Կովկասի կառավարչապետը, իշխան Գուլիցին, իր բարեհաճ կամքով՝ ղուրբան բայրամի օրը «Շարբի-Ռուս»-ը ամեն օր հրատարակելու արտօնութիւն տուեր է: Շահթախթինսկի այդ արտօնութեան կարևորութիւնը վեր հանելէ յետոյ կը յայտարարէ, թէ թուրքերն ալ պիտի ունենան իրենց ամենօրեայ լրագիրը, որ զիրենք տեղեակ պիտի պահէ կեանքի փաստերուն, օրը օրէն կատարուող քաղաքական դէպքերուն, որոնց մէջ, այժմ, ամենուն ուշադրութիւնը կը գրաւէ ռուս-ճապոնական պատերազմը:

Այդ պատերազմը, կը գրէ Շահթախթինսկի, մեր սեփական պատերազմն է. «Շարբի-Ռուս»-ը կարդացող ռուս-մահմէդականները այդ պատերազմի դէպքերը կարդալով չպէտք է բաւականանան, այլ իրենց ձեռքէն եկած ամեն բան պիտի ընեն՝ որպէսզի ռուս յաղթի: Եւ ինչպէս ինչպիսիք փառք ու պարծանքն ու